

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО

Галина Васьківська, кандидат педагогічних наук,
докторант Інституту педагогіки АПН України
м. Київ

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО

У статті розглядається сутність системи знань про людину і суспільство, визначаються дидактичні умови системності знань, наголошується на важливості знань про людину і суспільство для створення наукової картини світу.

Актуальність проблеми. У статті 35 Закону України “Про освіту” наголошується: “Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення” [1].

В умовах реформування усіх сторін життя суспільства, коли докорінно змінюється політичний і соціально-економічний лад країни, назріла крайня необхідність в удосконаленні шкільного життя, усієї системи педагогічної діяльності, у перегляді пріоритетів і цінностей. Формування сучасної людини, здатної піднятися на більш високий рівень освіченості, культури, моральності, професійної майстерності й заповзятливості, суспільній активності – найважливіше завдання, від розв’язання якого залежить науково-технічний і соціальний прогрес країни. В умовах відновлення всіх сфер життєдіяльності суспільства найважливішим завданням сучасної освіти є формування особистості, здатної до реалізації своїх можливостей, соціально стійкої, яка прагне виробляти й змінювати власну позицію у мінливих обставинах життя, активно брати участь у демократичних перетвореннях. В останні роки принцип гуманізму став провідним в освітній галузі.

Аналіз останніх публікацій. Проблема формування системи знань була і залишається однією з невід’ємних частин педагогічної теорії. Вона розглядалася багатьма видатними педагогами, розпочинаючи з Яна Амоса Коменського. Системі знань як основі формування у свідомості учнів наукової картини світу присвячені роботи В. Давидова, М. Скаткіна, І. Лернера, С. Гончаренка, В. Онищука, В. Паламарчук та інших. Окремі питання цієї проблеми розглядалися також у працях І. Беха,

Н. Бібік, В. Бондаря, М. Вашуленка, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Лавриченко, В. Мадзігона, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка.

Мета статті. Висвітлити дидактичні умови формування знань про людину і суспільство та розглянути актуальні соціально-педагогічні аспекти цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. У Конституції записано “Людина, її життя та здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [3]. Головним принципом програми розвитку національної освіти проголошено її гуманізацію, “що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи” [1], що наголошує на забезпеченні інтересів людини, пов’язаних із її вільним становленням, розвитком і самореалізацією, належить до головних цілей освіти.

Лише для цілісної освіти, якою є система, будуть характерні нові специфічні риси:

- виникнення нового у процесі розвитку;
- поява нових типів цілісності;
- поява нових структурних рівнів і їх ієрархічна підпорядкованість;
- властивість єдності.

Великий український педагог В. Сухомлинський писав і про систематизацію, і про міжпредметні зв’язки, і про узагальнення знань, вважаючи вищою формою такого узагальнення певні ідеї, формування наукового світогляду. Будучи прекрасно обізнаним з досягненнями тогочасної науки, він неодноразово ставив питання про неповноту і недосконалість шкільних знань, про необхідність введення до змісту освіти не лише знань про природу й суспільство, але й про саму людину, її внутрішній світ. Відсутність цих знань у змісті шкільної освіти, наголошував він, може завдати чималої шкоди не тільки учням, але й

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО

суспільству. В останні роки свого життя він відзначав: “Ні в середній школі, ні у вузах немає у навчальних планах такого предмета: людинознавство” [5, 392].

Індивід, що пізнає окремі сторони, процеси світобудови, пізнає Всесвіт частково. Вища форма пізнання всесвіту – це пізнання світобудови як єдиного цілого, тобто такого, якою вона є в дійсності. Цілісне знання про світобудову і роль людини в ній і буде основою формування цілісної особистості гуманістичного суспільства.

На жаль, сучасні навчальні програми й посібники не дозволяють належним чином формувати уявлення учнів про єдність реального світу і тим більше місце людини в ньому. Ускладнення зростають ще більше, якщо школа пішла шляхом вузької спеціалізації. Почасти, це приводить до зайвого випинання значущості однієї сторони культури мислення і прихованої, інколи ненавмисної зневаги іншої. Така явно одностороння спрямованість процесу навчання, наприклад, гуманітарної школи, де серйозно й ґрунтовно опановують гуманітарними знаннями, але не бачать особливої необхідності у заняттях природничими науками. Сумнівно, що в цій ситуації стає можливим формування воістину гармонійно розвиненої особистості.

З метою урівноваження гуманітарної складової варто подекуди змінити викладання точних предметів для того, щоб, по-перше, наочними засобами переконати учнів в особистісній цінності природничонаукової освіти і, таким чином, відкрити для них захоплюючий світ природи та її законів, а, по-друге, його сприйняття зробити менш “твердим” стосовно їх психологічних особливостей. Відповідно до деяких досліджень, для школи з гуманітарним нахилом характерні: переважно предметно-діюче мислення, образна, емоційна пам’ять і сприйняття, добре розвинута уява і широта словесних асоціацій, стійкий інтерес до психології власної особистості й потреба в самовираженні і філософському осмисленні навколишньої дійсності. Без урахування цих особливостей діяльність у даному напрямку стає малоефективною.

Одним із найважливіших аспектів дослідження вказаної проблеми є визначення вихідних засад, які могли служити своєрідною основою формування системи знань. Ними є: цілісність світу, взаємозв’язок всіх явищ і предметів дійсності, системність і комплексність різних об’єктів вивчення тощо; єдність і системність наукових знань та інших форм соціального досвіду, різні форми їх узагальнення й систематизації, єдність і цілісність формування психічного світу, індивідуального досвіду старшокласників.

У процесі становлення нової системи знань про людину і суспільство виявилися як позитивні, так і негативні тенденції. До перших можна віднести:

- демократичну спрямованість нової навчальної літератури;
- появу навчальних посібників нового покоління (розширення проблематики, розмаїтість трактувань; випуск навчальних посібників для поглибленого вивчення окремих галузей людинознавства; наявність декількох різних посібників з окремих курсів);
- збільшення кількості авторів, активна творча діяльність регіональних колективів і окремих авторів;
- істотне розширення кількості залучених у навчальний процес джерел знань;
- діалогічність, дискусійність як навчальних текстів, так і викладання, послаблення авторитаризму, прагнення нав’язувати єдино правильну думку.

Ресурс навчального часу не дозволяє сформувати безперервну систему засвоєння знань про людину і суспільство. Складові частини ще не сформованої системи (пропедевтика в початкових класах, подекуди впроваджувані заняття з громадянознавства, інтегративні курси у старших класах) недостатньо пов’язані між собою, у них не зайняли належного місця питання духовної культури. Склад окремих курсів, викладання яких у сукупності повинно скласти систему знань про людину і суспільство, поки не характеризується повнотою знань і цілісністю.

Автори програм і підручників справедливо прагнуть надати необхідної уваги знанням про людину, її права й свободи як вищої цінності. Однак при цьому недостатньо розкривається нагальна соціальна необхідність орієнтації особистості на співвідносність своїх інтересів з інтересами суспільства. Це, зокрема, виявляється у тому, що мало уваги у викладанні приділяється встановленим Конституцією й іншими законодавчими актами таким обов’язкам громадянина України, як захист Батьківщини, збереження природи і навколишнього середовища, охорона пам’ятників історії і культури, сплата законно встановлених податків і зборів.

Деякі навчальні посібники педагогічно недосконалі, оскільки не враховують можливостей учнів, недостатньо орієнтовані на практичну підготовку учнів до життєдіяльності у сучасному суспільстві, часом не відповідають вимогам, рекомендованим щодо знань учнів.

Знання про людину і суспільство містяться:

- в окремих навчальних предметах, які створюються на основі якоїсь однієї науки про людину або суспільство;

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАНЬ ПРО ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО

- у навчальних курсах, в основі яких лежить якась одна наука, але їх зміст доповнюється елементами знань, запозичених з інших наук про людину і суспільство;

- у світоглядних курсах, які як одну з необхідних своїх частин включають у себе також знання про людину або суспільство.

Дуже цікавою з погляду на формування системи знань про людину і суспільство є глобальна освіта, яка широко пропагується у сучасній світовій педагогіці. Основним у ній визнається принцип цілісності, згідно з яким головні об'єкти вивчення – людина і суспільство – повинні зберігати свій цілісний характер, щоб гарантувати розуміння взаємозалежності сьогоденного світу. Така цілісність забезпечується шляхом інтеграції змісту освіти на основі концептуальних тем і ключових понять, таких, як взаємозалежність, зміна, культура, національний та інтернаціональний розвиток, екологічні проблеми, права людини та інших. І хоча чимало положень, на яких базується така освіта, не є новими для нашої педагогіки, однак досвід її запровадження може бути корисним для формування системи знань про людину і суспільство. Це ж саме можна сказати і про використання ідей та програм здійснення полікультурної освіти, які підтримуються ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями, що набули поширення за останнє десятиліття у різних країнах світу.

Н. Лавриченко зазначає, що координаційними органами Європейської співдружності надаються конкретні рекомендації щодо включення до шкільних курсів історії, географії, суспільствознавства ґрунтовних матеріалів про економічні, політичні та культурні взаємозв'язки держав і народів Європи. Такі знання давали можливість учням почувати себе не стільки англієцями, французами, німцями, скільки європейцями [4, 191].

Вищою формою узагальнення, інтеграції та систематизації пізнавального досвіду є наукова картина світу. Серед наукових картин світу виділяються конкретна наука (фізична, хімічна, біологічна та ін.) і загальнонаукові. До найважливіших її характеристик можна віднести те, що вона створюється на основі різних наук, всієї сукупності знань про людину і суспільство; відтворює в теоретичній формі цілісність суспільства як складноорганізованої, якісно визначеної системи; розглядає взаємовідносини, що існують між людиною і природою та людиною і суспільством; відтворює структуру знань про людину і суспільство через виділення його

головних елементів, виконуваних ними соціальних функцій та існуючих між ними взаємозв'язків; відображає єдність та якісну визначеність людини і суспільства на різних етапах їх розвитку; розкриває спрямованість, рушійні сили й механізми історичного процесу тощо. На основі цього робиться висновок, що саме наукова картина світу може і повинна бути теоретичною основою формування системи знань про людину і суспільство.

Аналіз педагогічних можливостей дозволяє з урахуванням ресурсу навчального часу так визначити мету розробки моделі системи знань про людину і суспільство:

- сприяти вихованню самодостатньої особистості, створенню умов для її реалізації;

- формування узагальнених знань старшокласників про людину і суспільство, про ставлення людини до природи, до себе, до інших людей, суспільства, держави, а також про норми, що регулюють ці відносини;

- формування елементів нової гуманітарної культури;

- виховання людини-громадянина, інтегрованого в сучасне суспільство, що поважає права і свободи людини, націленої на розвиток громадянського суспільства й правової держави;

- розвиток умінь застосовувати отримані знання для самостійної орієнтації у суспільно-політичному житті, для розв'язання пізнавальних і практичних завдань.

Отже, формування знань про людину і суспільство здійснюється у сучасній освіті у різноманітних формах: у шкільних курсах правознавства, громадянознавства, українознавства, історії, географії, анатомії, літературі, а також у розроблених світоглядних курсах на релігійній або філософській основі. Однак аналіз цих курсів свідчить, що представлені у їх змісті знання про людину і суспільство мають здебільшого епізодичний чи однобокий характер, тобто вони не здатні виробити в учнів цілісне уявлення про людину і суспільство як складноорганізовану систему, оскільки виконують інші освітні функції, і можуть служити лише своєрідним емпіричним базисом для вироблення на їх основі теоретичної моделі суспільства в цілому та людини зокрема.

Ідея диференціації шляхів засвоєння знань старшокласників про людину і суспільство стосовно формування системи виконує функцію дидактичного принципу, який разом з принципом єдності змістового, операційного та мотиваційного компонентів навчання є базою для наукового обґрунтування та розробки методики формування системи знань у старшокласників про людину і

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАЬ ПРО ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО

суспільство. Дані принципи орієнтують:

- на розв'язання триєдиного завдання – спеціального добору змісту навчання, який задовольняє вимогами формування системи (змістовий компонент);

- розробки відповідної системи завдань для учнів узагальнювального й системного змісту (операційний компонент);

- забезпечення змістом навчання та організацією навчальної діяльності позитивної мотивації до формування системи знань про людину і суспільство (мотиваційний компонент).

Навчальний зміст як складова процесу формування системи знань у старшокласників, повинен відбиратися на основі таких загальнодидактичних критеріїв:

- забезпечення позитивної мотивації навчання;
- розвитку учнів;
- відповідність стану сучасних наукових знань про людину і суспільство;

- доступність;
- створення в учнів цілісного уявлення про людину і суспільство;

- практична спрямованість;
- наступність з основною школою;
- цікавість та емоційна насиченість.

Процес формування в учнів сучасної наукової картини світу доцільно розділити на два етапи. На першому – назвемо його підготовчим – усі питання, що стосуються наукової картини світу, розглядаються одночасно, паралельно з предметним матеріалом протягом усього навчання. На другому – заключному – наукова картина світу повинна стати предметом спеціального розгляду з метою систематизації всіх знань, показу учнями процесу пізнання й зв'язку наукової картини світу зі стилем мислення. Дуже важливо на цьому етапі привернути увагу учнів до тих фактів з історії науки, що привели до зміни картини світу.

Створення картини світу – це не відкриття нових законів, а побудова на основі існуючих (тобто відкритих) моделі, що найбільш повно відображає світ. Наукова картина світу дійсно здатна виконати у змісті освіти функцію систематизації всіх знань, і що ці питання становлять значний інтерес для учнів.

Формування системності знань учнів пов'язано з усвідомленістю засвоєних теоретичних знань, із збереженням їх у пам'яті цілими блоками. А це скорочує навантаження на пам'ять. Системність знань і ті засоби, що застосовуються для її досягнення, є передумовою подальшого раціонального оволодіння знаннями. Дійсно, коли незабаром старшокласник буде усвідомлювати

природу знань, шлях їх отримання й фіксації, склад і структуру наукової теорії, тоді він зможе усвідомлювати нові знання за зразком тієї структури, що ним засвоєна у початковій та основній школі. Установка на осмислення знань у визначеній структурі спонукає учня формулювати запитання, на які він повинен буде шукати відповідь у різних джерелах, критично розглядати нову інформацію. Усе це є необхідними елементами творчого мислення.

Навчання, яке формує системні теоретичні знання, впливає на інтерес учнів до науки [2, 15].

Таким чином, повноцінне навчання завжди розвиває й виховує, тобто при цьому виконується основний принцип дидактики, що утворює нерозривність навчання, розвитку й виховання.

Висновки. Цілісна система знань про людину і суспільство може бути сформована на основі наукових дисциплін, кожна із яких робить свій конкретний внесок у розв'язання зазначеної проблеми не відособлено, а у взаємодії. Система знань про людину і суспільство – це сукупність різних видів знань, умінь і навичок, які здійснюють взаємовплив один на одного, і засвоєння якої створює оптимальні можливості для успішної практичної діяльності. Системний характер знань про людину і суспільство обумовлює їх концептуальну єдність на основі диференціації та інтеграції складових компонентів. Для характеристики досліджуваної системи знань необхідно виявити дидактичну структуру, тобто низку зв'язків між компонентами, якими виступають системи знань з різних навчальних предметів. Дидактична структура розглядається як основний критерій, що визначає якість знань, інваріативний напрям у пізнанні системних відносин, але який не означає її отождествлення із шляхами і засобами формування системи знань. Індивідуальні знання можуть мати й мають у кожному конкретному випадку свою структуру, яка залежить від багатьох факторів. У процесі підготовки майбутніх випускників важливо встановити ступінь відповідності цієї індивідуальної структури структурі знань про людину і суспільство як об'єктивної категорії.

1. Закон України “Про загальну середню освіту” // Інформ. Збірник М-ва освіти України, 1999. – №15.

2. Зорина Л.Я. Дидактические основы формирования системности знаний старшеклассников. – М.: Педагогика, – 1978. – 128 с.

3. Конституція України: Прийнята на

п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 2000. – 444 с.
1996 р. – К.: Право, 1996.

4. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрис. – Київ: Віра ІНСАЙТ,

5. Сухомлинський В.О. Думки про шкільне виховання // Педагогічні твори: В 5 т. – К.: Наукова думка, 1974. – Т.5. – С. 378 – 392.

Тетяна Токарська, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

СОФІЯ РУСОВА ПРО РОЛЬ ГРИ В РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкриваються погляди Софії Русової щодо залучення дітей дошкільного віку до ігрової діяльності та її ролі у пізнанні національних і соціальних умов оточення. Підкреслюється особливе значення, якого надавала видатний педагог грі як засобу розвитку дитини.

Постановка проблеми. Основоположником дошкільного виховання в Україні заслужено вважається Софія Русова. В руслі розробки концепції національної системи освіти і виховання вона впродовж 1913 – 1914 рр. публікує серію статей, що згодом були використані для написання книжки “В дитячому садку”, виданої в 1919 році. У названій роботі педагог висвітлює важливі питання гуманізації та індивідуалізації виховного процесу в дитячих садках, добору змісту і відповідних форм роботи з дітьми, підготовки працівників для дошкільних закладів тощо.

Мета статті. Розкрити значення, яке надавала Софія Русова грі у розвитку дітей дошкільного віку, а також питання врахування нею соціально-етнографічних та психічних ознак середовища, в якому виростає дитина і вибудовує ігрову діяльність.

Виклад основного матеріалу. На думку Софії Русової, виховання дітей у дитячому садку повинно відповідати таким вимогам: “виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини; національним; мусить відповідати соціально-культурним вимогам часу; бути вільним, незалежним від тих або інших урядових вимог, на ґрунті громадської організації” [2, 44].

За твердженням Софії Русової, українські дошкільні заклади повинні бути побудовані:

- на найновіших досягненнях психології і педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини і найдоцільніших методах виховання;
- на українській національній духовності, яка включає такі основні риси, як праця, невпинна

хліборобська праця українців, бо специфіка селянської роботи вимагає, щоб “діти стояли як найближче до природи”;

- на естетичній творчості. Все виховання дітей “має бути позначене мистецтвом, естетичним сприйманням і емоціями”;

- на глибокому свідомому знанні історії українського народу;

- на релігійності що базується на відповідальності, особливій чуйності і уважності дорослих до релігійних почуттів і духовного життя дитини.

Софія Русова вважали, що програма дитячого садка має відповідати п'яти основним інстинктам: “будування, руху, ходівлі, мови і досліду (цікавості)” [2, 163]. Метою виховання повинна стати вільна повна еволюція духовних і фізичних сил дитини. Саме таким способом виховання і є дитяча гра, що мобілізує і розвиває всі духовні та фізичні сили організму.

Учена розробила стислу програму виховання дітей дошкільного віку, ретельно проаналізувала провідні види їх діяльності – гру, працю, образотворчу діяльність, співи, танці, виділила їх основні параметри, які й сьогодні не втратили своєї актуальності. Цінність її програми виховання полягає у тому, що авторка представила кожний вид діяльності не лише теоретично а й розробила практичні рекомендації і поради для працівників дитячих садків, творчо використавши широкий досвід прогресивних педагогів, психологів, фізіологів.

Саме тому праці Софії Русової з питань дошкільного виховання – це змістовний, глибоко